

Ο ΛΑΡΟΣΦΟΥΚΩ

Α.—Η ΖΩΗ ΤΟΥ

I.—Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΙ Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΗΣ

Η νεράϊδα *Μελϋζίν* (*la fée Mélusine*), ωραία σαν θεά, και που για μόνο της ίσως ελάττωμα είχε πως από τη μέση και κάτω είταν ψάρι, λεπτομέρεια που θα δυσκόλευε κάπως τη συναναστροφή της με τους ανθρώπους, τους οποίους νοστιμενόταν πολύ, η νεράϊδα *Μελϋζίν* έχτισε κάποτε, στο Πουατού (*Poitou*), που γειτόνευε με το *Αγκουμουά* (*Angoumois*)—επαρχίες τής δυτικής Γαλλίας—τον πύργο τών *Λϋζινιάν* (*Lusignan*) και τους προστάτεψε. Αυτό είναι σίγουρο, το βεβαιώνουν τα ιπποτικά μυθιστορήματα κι οι λαϊκοί θρύλοι τής εποχής.

Ένας απ' αυτούς τούς *Λϋζινιάν* πήγε σταυροφόρος ν' απελευθερώσει τους *Αγίους Τόπους*, και κατέληξε να ιδρύσει μια δυναστεία που βασίλευε στην Κύπρο από το 1192 ως το 1489, τρεις περίπου αιώνες. Είμαστε τυχεροί που οι Άγγλοι δεν θυμήθηκαν να διεκδικήσουν δικαιώματα απ' αυτή την ιστορία τής *Μελϋζίν*, των *Λϋζινιάν*, του Πουατού και του *Αγκουμουά*, που είχε μείνει στην κατοχή τους ως το 1373. Το Κυπριακό θα είχε μπλέξει χειρότερα.

Από την ίδια αυτή *Μελϋζίν* κατάγονταν, με τη μεσολάβηση κάποιου κόντε *Ραιμόν δέ Πουατιέ* (*Raymond de Poitiers*), κι οι *Λαροσφουκώ*. Μας λείπουν άλλες λεπτομέρειες, αλλά στην οικογένεια η πεποίθηση είταν ακλόνητη. Μια γριά θειά τού συγγραφέα τον βεβαίωσε κάποτε πως η *Μελϋζίν*, και συνεπώς κι η οικογένεια των *Λαροσφουκώ*, είταν αναμφισβήτητα παλιότερες από τον *Αδάμ*. Δεν μπόρεσε να πληροφορήσει τον ανεψιό της, που τη ρώτησε, τι είχαν κάνει στον *Κατακλυσμό* οι πρόγονοί τους, μια που δεν αναφέρονται στον πασίγνωστο κατάλογο των επιβατών τής *Κιβωτού* τού *Νώε*, αλλά τό πράμα δεν είχε σημασία.

Κι αν ακόμα αυτά όλα δεν θεωρηθούν απολύτως εξακριβωμένα, μια που χάθηκαν δυστυχώς οι σχετικές γραπτές αποδείξεις, γνήσιες ή πλαστές, σίγουρο ωστόσο είναι πως η οικογένεια των *Λαροσφουκώ* είταν από τις λιγότες τής γαλλικής αριστοκρατίας που μπορούσαν βάσιμα ν' ανατρέξουν για

τη γενεαλογία τους ως πριν από τον Εκατονταετή Πόλεμο (1337-1453). Ο ίδιος ο συγγραφέας, σ' ένα του γράμμα της 2 Οκτωβρίου 1648¹ στον Καρδινάλιο Μαζαρέν (Mazarin) θα τονίσει πως είναι σε θέση ν' αποδείξει ότι «από τριακόσια χρόνια, οι Βασιλιάδες της Γαλλίας δεν απαξίωναν να θεωρούν τους δικούς του συγγενείς τους». Και πραγματικά, ο οίκος των Λαροϋφουκώ είχε για ιδρυτή τον Φουκώ Α'. (Foucauld Ier) άρχοντα της Ροϋ (Roche) στο Αγκουμουά, ο οποίος έζησε κάποτε στον ΙΑ' αιώνα. Κι αν ακόμα παραβλέψουμε τη μυθολογία, ο Λαροϋφουκώ είναι ίσως απ' όλους τους μεγάλους συγγραφείς της Γαλλίας, εκείνος που έχει τους λαμπρότερους γενεαλογικούς τίτλους. Αυτό δεν είναι ασήμαντο, προκειμένου να νοιώσουμε τη κοσμοπολία του και τη σημασία που απέδινε στη φιλανθία και την αλαζονεία, κρίνοντας τον Άνθρωπο από τον εαυτό του κι απ' όλους τους ομοίους του.

Είπαμε πως η οικογένειά του καταγόταν από το Αγκουμουά. Σήμερα είναι μάλλον δύσκολο να βρεθ κανείς άλλες πληροφορίες για το Λαροϋφουκώ, εκτός πως είναι κωμόπολη με λιγότερους από τρεις χιλιάδες κατοίκους, όπου σώζονται τα ερείπια του επιβλητικού πύργου των Λαροϋφουκώ. Σ' ένα όμως ιστορικό έργο της εποχής τού συγγραφέα διαβάζουμε τ' ακόλουθα: «Το Λα Ροϋφουκώ είναι ένα από τα ωραιότερα σιολίδια της χώρας τού Αγκουμουά... Είναι μια πόλη που βρίσκεται τέσσερις λεύγες μακριά από την Αγκουλέμ (Angoulême). Έχει ανακηρυχτεί δουκάτο-ισότιμο (duché-rairie) και βρίσκεται πάνω στον ποταμό Ταρδουά (Tardoire). Ο Πύργος είναι μεγάλος κι επιβλητικός... Ο Δούκας τού Λαροϋφουκώ έχει τις ωραιότερες γαίες της χώρας, γιατί είναι, μεταξύ άλλων, άρχοντας της βαρονίας τού Μοντινιακ (Montignac), τού Βερτιγι (Verteuil) και πάμπολλων τιμαριών που υπάγονται σ' αυτές. Κι έχει ακόμα, για θέρετρο και διαμονή αναψυχής, την ευχάριστη έπαυλη τού Βωγιά (Vaugay), που την επαίνεσε θερμά ο αυτοκράτορας Κάρολος ο Ε'».

Αυτές οι απέραντες φεουδαρχικές κτηματικές περιουσίες δεν σήμαιναν πάντα και μεγάλη οικονομική άνεση. Την εποχή εκείνη, οι αριστοκράτες δεν το θεωρούσαν απαραίτητο ν' αξιοποιούν τις περιουσίες τους, μα ούτε και να λογαριάζουν τις δαπάνες τους. Ούτε και συνήθιζαν να πληρώνουν εμπρόθεσμα τα χρέη τους. Κι όταν ο αρχηγός ενός οίκου τύχαινε να είναι σπάταλος, σαν καλή ώρα τον πατέρα τού συγγραφέα μας, τον Φραγκίσκο Ε', πρώτο δούκα

1. La Rochefoucauld: Œuvres, έκδ. Hachette, Les Grands Écrivains de la France, τ. III, 1^ο Μέρος, Αλληλογραφία, σελ. 33.

του Λαροσφουκώ (από το 1622, γιατί ως τότε οι Λαροσφουκώ ήταν μονάχα κόμητες), τότε τα πράματα καταντούσαν κάποτε πολύ δύσκολα για την οικογένεια. Καθώς θα δούμε παρακάτω, κι ο συγγραφέας ο ίδιος γνώρισε μεγάλες στενοχώριες. Όλα όμως αυτά ήταν σχετικά, και δεν εμπόδιζαν τη μεγαλόπρεπη ζωή και τις σπατάλες. Πάντως, τα οικονομικά προβλήματα δεν άλειψαν σχεδόν ποτέ από τον ορίζοντα, είτε του πατέρα είτε και του ίδιου του συγγραφέα μας, κι είναι για τούτο περίεργο — για τη δική μας τουλάχιστον ιστορία — πώς ο Λαροσφουκώ δεν ασχολήθηκε στα Αξιώματά του με τα οικονομικά συμφέροντα των ανθρώπων. — Αξίζει τέλος να σημειωθεί πως τόσο η μητέρα του συγγραφέα — από τη μεγάλη οικογένεια των Δϋ-Πλεσσί-Λιανκούρ (Du Plessis-Liancourt) — όσο κι η γυναίκα του, είχαν βρεθεί στην ανάγκη να ζητήσουν τον δικαστικό «χωρισμό» της προσωπικής τους περιουσίας, για να την περισώσουν από τους πιστωτές τών αντρών τους¹.

Είδαμε την καταγωγή τών Λαροσφουκώ και τα τοπικά πλαίσια της οικογένειας. Καιρός να γνωρίσουμε τον συγγραφέα.

Β. Ο ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΣΤ', ΠΡΙΓΚΗΠΑΣ ΤΟΥ ΜΑΡΣΙΓΙΑΚ, 2^{ος} ΔΟΥΚΑΣ ΤΟΥ ΛΑΡΟΣΦΟΥΚΩ

Τα πρώτα χρόνια (1613-1628).

Ο Φραγκίσκος Σ', πρίγκηπας του Μαρσιγιάκ (Prince de Marcillac) και δεύτερος δούκας του Λαροσφουκώ (Duc de la Rochefoucauld), αφότου ο γιατέρας του πέθανε στα 1650, γεννήθηκε στο Παρίσι την 15 Σεπτεμβρίου 1613². Είταν ο πρωτότοκος από δώδεκα παιδιά, πέντε αγόρια κι επτά κορίτσια, που όλα τους, εκτός από τρία, αφιέρωσαν τη ζωή τους στην Εκκλησία. Ένας εξάδελφος του πατέρα του είχε γίνει καρδινάλιος, κι αυτόν είχε για νονό του ο συγγραφέας. — Παρ' όλους όμως τους δεσμούς της οικογένειάς του με την Εκκλησία, ο Λαροσφουκώ θα μείνει αδιάφορος για τη θρησκεία: θα προσέξει μονάχα ν' αποφύγει τις κακοτοπιές, τονίζοντας πως τα γνωμικά του ήταν εμπνευσμένα από τους Πατέρες της Εκκλησίας.

Για την παιδική ζωή τού Λαροσφουκώ γνωρίζουμε πολύ λίγα: ο ίδιος δεν μίλησε γι' αυτήν. Ξέρουμε πως πέρασε τα πρώτα του χρόνια στους διά-

1. Κατά το γαλλικό δίκαιο οι περιουσίες τών συζύγων ήταν επίκοινες.

2. Σχετικά με τους τίτλους τού συγγραφέα, θα σημειώσουμε πρώτα πως ο τίτλος τού πρίγκηπα ήταν χωρίς μεγάλη σημασία: επίσης πως, από το 1613, που γεννήθηκε, κι ως το 1650, που ο πατέρας του πέθανε, ο συγγραφέας — που δεν ήταν ακόμα συγγραφέας — λεγόταν πρίγκηπας του Μαρσιγιάκ. Για ν' αποφύγουμε τις συγχύσεις, θα τον αποκαλούμε από την αρχή, στο βιογραφικό αυτό σημείωμα, Λαροσφουκώ.

φορους πύργους τού πατέρα του, τού Φραγκίσκου Ε', που συνήθως έλειπε, κνηγώντας κάποια διασκέδαση ή κάποια πολιτική ραδιουργία. Έτσι, ο μικρός Φραγκίσκος Λαροϋφουκώ έζησε στην επαρχία, κι ανατράφηκε σύμφωνα με τα ήθη τής εποχής, που δεν απαιτούσαν να φορτώνονται τ' αρχοντόπουλα πολλή σοφία.— Τα λατινικά, που είταν τότε η απαραίτητη βάση τών πιο μέτριων σπουδών, ο Λαροϋφουκώ δεν τα έμαθε ποτέ καλά. Σε μια του επιστολή, γραμμένη πάντως αφού έγινε συγγραφέας, τον βλέπουμε να στέλνει σ' έναν φίλο του κάτι λατινικούς στίχους, για τους οποίους τού είχαν ζητήσει τη γνώμη του, επειδή, καθώς λέει, «δεν ξέρει αρκετά λατινικά, ώστε να τολμήσει να τους κρίνει ο ίδιος»¹.—Ελληνικά δεν είξερε διόλου.— Τα πρώτα αναγνώσματά του είταν, σχεδόν αποκλειστικά, τα μυθιστορήματα που ξετροέλλαιναν τους ανθρώπους τής εποχής του: η Αστρέα (Astrée) τού Δ' Ύρφέ (Honore d'Urfé, 1568-1625), με τους βουκολικούς της έρωτες, και προπάντων ο Άμαδης της Γαλατίας (Amadis de Gaule). Ο ήρωας τού περίεργου αυτού ισπανογαλλικού ρομάντσου τού 15ου αι. είταν το υπόδειγμα του πιστού ερωτευμένου ιππότη, του οποίου ο Δον Κιχώτος υπήρξε η γελοιογραφία. Τέτοια βιβλία, που είταν τα μόνα που διάβαζε κι ο πατέρας του, φούσκωσαν τα μυαλά και φλόγισαν τη φαντασία τού έφηβου Λαροϋφουκώ, κι αυτά εξηγούν ως έναν βαθμό τούς δονκιχωτισμούς και τις παράφορες περιπέτειες που θα γεμίσουν την πρώτη φάση τής ζωής του. «Η νιότη είναι μια αδιάκοπη μέθη, είναι ο πυρετός τού λογικού» θα πει ο ίδιος αργότερα (Γν. 271).

Ο γάμος τού Λαροϋφουκώ (1628).— Η γυναίκα του.

Είπα πως ξέρουμε ελάχιστα για τα πρώτα χρόνια τού Λαροϋφουκώ. Πάντως, δεν μας επιτρέπεται ν' αγνοήσουμε μια σημαντικότατη πράξη, που την έκανε στην εφηβική του ηλικία και που δεν είμαστε συνηθισμένοι να τη συναντούμε τόσο νωρίς στις βιογραφίες τών μεγάλων ανδρών: πρόκειται για τον γάμο του. Ο Φραγκίσκος ε' είταν ακόμα παιδί—για την ακρίβεια δεκατεσσάρων ετών και τεσσάρων μηνών—όταν, την 20 Ιανουαρίου 1628, παντρεύτηκε την πλούσια ορφανή Αντρέ δ'ε Βιβόν (Andrée de Vivonne), που θα είταν πάντως μικρότερή του. Το αντρόγυνο ήλθε τότε κι εγκαταστάθηκε στο Παρίσι.

Είναι προτιμότερο να μιλήσουμε αμέσως εδώ, όσο τής ταιριάζει, για

1. La Rochefoucauld, Œuvres, έκδ. Hachette, Les Grands Écrivains de la France, τόμ. III, 1^ο Μέρος, Αλληλογραφία, σελ. 225.

τη νόμιμη γυναίκα τού Λαροσφουκώ, γιατί δεν θα έχουμε σχεδόν την ευκαιρία να τη συναντήσουμε αργότερα, όταν θα μπλέξουμε με τη χορεία τών «άλλων» γυναικών, που, καθώς μοιάζει να συνέβαινε και στην υψηλή κοινωνία εκείνης της εποχής, έπαιξαν στη ζωή τού ήρωά μας ρόλο πολύ μεγαλύτερο από τη Δούκισσα του Λαροσφουκώ.

Ένας από τους βιογράφους τού συγγραφέα μας έγραψε¹ πως μας επιβάλλεται αλήθεια κάποια αγανάκτηση, όταν συγκρίνουμε τη δόξα τών ερωμένων τού Λαροσφουκώ με τη λησμονιά που σκέπασε τη νόμιμη γυναίκα του. Είναι άδικο, προσθέτει, να καταγίνεται η Ιστορία να εξυμνεί τις αμαρτωλές που έζησαν στην ακολασία και τα ξεφαντώματα, και να καταδικάζει στη σιωπή και την αφάνεια τις σεμνές συζύγους τών μεγάλων ανδρών. Κι ο καλός βιογράφος καταλήγει εκφράζοντας την πεποίθηση πως θα βρεθεί κάποτε κάποιος ιστορικός που να εκδικήσει τη φρόνιμη τιμότητα.

Ουδόντα τόσα χρόνια πέρασαν από τότε και δεν παρουσιάστηκε ακόμα ο εκδικητής. Αυτό δεν θ' απογοητέψει βέβαια τις τίμιες γυναίκες. Η αρετή είναι αιώνια, μπορεί να περιμένει.

Πάντως, εμείς θα δώσουμε εδώ τα πρωτεία στη σύζυγο τού Λαροσφουκώ: θα πούμε όσα είναι γνωστά γι αυτήν, ενώ θα παρασιωπήσουμε τα περισσότερα — κι είναι πάρα πολλά — απ' όσα είναι ξακουστά για τις «άλλες».

Ξέρουμε πως η δούκισσα του Λαροσφουκώ έζησε ήσυχα και δίχως φαρμακείες, μακριά από το Παρίσι, στις γαίες τού αντρός της. Και πέθανε με τον ίδιο διακριτικό τρόπο, αφού έδωσε στον συγγραφέα μας οχτώ παιδιά, πέντε αγόρια και τρία κορίτσια. Τα παιδιά γεννιούνταν συνήθως τις εποχές που οι περιπέτειες της πολυτάραχης ζωής του ανάγκαζαν τον Λαροσφουκώ να περιμαζεύεται στα κτήματά του, κοντά στη γυναίκα του.

Τους πρώτους καιρούς, πριν πεθάνει ο Ριζέλιε (Richelieu) — την εποχή που η Βασίλισσα της Γαλλίας Άννα η Αυστριακή (Anne d'Autriche) βρισκόταν σε πολύ δύσκολη θέση, εξαιτίας τών ραδιουργιών της πρώτα, αλλά και του ότι ο έρωτας που της είχε ο παντοδύναμος Καρδινάλιος, μη βρίσκοντας δυνατόκριση, είχε γυρίσει σε μίσος — η γυναίκα τού Λαροσφουκώ πήγαινε κάποτε στην Αυλή. Μας το αναφέρει ο ίδιος στα Απομνήμονεύματά του, εκεί που εκθέτει πόσο αχάριστα του φέρθηκε η Βασίλισσα², όταν του αρνήθηκε

1. Louis Lacourt, *Les Maximes de La Rochefoucauld*, Paris, 1868, σελ. XIV.

2. *La Rochefoucauld, Œuvres*, έκδ. Hachette, *Les Grands Écrivains de la France*, τόμ. I, Απομνημονεύματα, σελ. 456.

για τη γυναίκα του το «δικαίωμα τού σκαμνιού» (*droit du tabouret*), δηλαδή το σπάνιο προνόμιο να μένει κι αυτή καθιστή όταν ο Βασιλιάς κι η Βασίλισσα κάθονταν. Η προσβολή αυτή έγινε αφορμή να μη συχνάζει πια στην Αυλή η Δούκισσα, και να περνά όλο της τον καιρό στην επαρχία της.

Η Αντρέ δὲ Βιβόν εἶταν αναμφίβολα γυναίκα αξιόλογη, και σαν νοικοκυρά και σαν αφοσιωμένη σύζυγος. Φρόντιζε μ' επιμέλεια για τα συμφέροντα του αντρός της. Βέβαιο επίσης είναι πως, κάθε φορά που ο Λαροϋφουκώ βρέθηκε σε δυσκολίες, είτε γιατί είχε μπλέξει σ' επικίνδυνες περιπέτειες κι εἶταν υποχρεωμένος να φύγει από το Παρίσι, είτε επειδή η υγεία του εἶταν κακή — όπως όταν έχασε πρόσκαιρα το φως του από μια πληγή στο πρόσωπο, στον εμφύλιο πόλεμο της Φρόντ, — η γυναίκα του τον παραστάθηκε πάντα στοργικά.

Πάντως, οι σχέσεις τών δυό συζύγων έμειναν ως το τέλος πολύ φιλικές, χωρίς αυτό να εμπόδιζε διόλου τον Λαροϋφουκώ στις οποιεσδήποτε κινήσεις ή περιπέτειές του.

Για τη στοργή τού Λαροϋφουκώ στη γυναίκα του κύρια αποδεικτικά στοιχεία είχαμε, ως τελευταία, την επιμονή του να επιτύχει γι' αυτήν το «δικαίωμα τού σκαμνιού», και την έντονη δυσαρέσκειά του με τη Βασίλισσα και τον Μαζαρέν επειδή δεν το κατόρθωσε. Τα τεκμήρια εἶταν κάπως αμφίβολα, γιατί ο Λαροϋφουκώ πρόβαλλε μεν μονάχα την αξίωση να γίνει τούτη η τιμή στη γυναίκα του, η πραγματοποίησή της όμως προϋπέθετε πως κι ο ίδιος θα προβιβαζόταν σε δούκα-ισότιμο αμέσως, χωρίς να περιμένει να κληρονομήσει τον τίτλο αυτόν από τον πατέρα του.

Τελευταία, προσκομίστηκε ένα νέο στοιχείο: οι τρεις, άγνωστες ως τότε, διαθήκες τού Λαροϋφουκώ¹. Οι δυό πρώτες είναι όμοιες και τής ίδιας ημερομηνίας, 20 Σεπτεμβρίου 1653. Η τρίτη είναι τής 12 Νοεμβρίου 1658.— Η περίοδος 1652-1659, εἶταν από τις χειρότερες της ζωής τού Λαροϋφουκώ. Μετά τη συντριβή τών στασιαστών τής Δεύτερης Φρόντ, ο Δούκας εἶταν ανάπηρος, κατεστραμμένος οικονομικά κι εξόριστος. Όταν έγραψε τις δυό πρώτες διαθήκες του, ο Λαροϋφουκώ εἶταν σαράντα ετών και δεν είχε ακόμα γιατρευτεί εντελώς από την πληγή που του είχε κάνει, δεκατέσσερις μήνες νωρίτερα, μια σφαίρα στο πρόσωπο. Στην τρίτη του διαθήκη, εἶταν σαράντα-πέντε ετών. Πέθανε εξήνταεφτά, στα 1680. Καθώς η γυναίκα του εἶταν ήδη πεθα-

1. Jean Marchand, *Les trois testaments du Duc de La Rochefoucauld*, Éd. XXe Siècle, Paris, 1948.

μένη από την 16 Απριλίου 1670, οι διαθήκες έμειναν άχρηστες, μια που μέσα σ' αυτές, ο Λαροσφουκώ εγκαθιστούσε γενική κληρονόμο του, την «προσφιλέστατη σύζυγό του». Έλεγε συνάμα γι' αυτήν πολλά καλά λόγια, από κείνα που βρίσκονται συχνά στις διαθήκες, και την εξόρκιζε να φροντίσει για τα παιδιά τους, που είχαν ανήλικα, χωρίς υποχρέωση να τους δώσει λογαριασμό για τη διαχείριση της κληρονομίας του.

Ο σοφός ιστοριοδίφης που δημοσίεψε τις διαθήκες βγάζει απ' αυτές το συμπέρασμα πως ο Λαροσφουκώ ήταν πολύ πιο αφοσιωμένος στη γυναίκα του απ' όσο τον νόμιζαν ως τώρα. Σωστότερο ίσως θα ήταν να συμπεράνουμε πως οι διαθήκες επιβεβαιώνουν απλώς ότι ο Λαροσφουκώ, ξέροντας πόσο η γυναίκα του ήταν αφοσιωμένη στην οικογένειά τους — η συλλογή τών οχτώ παιδιών τους ήταν άλλωστε αρκετά πρόσφατη όταν τις έγραφε — εκτιμούσε συνάμα πολύ και τις διαχειριστικές της ικανότητες.

Ο ίδιος, που σχολίασε μέσα στα Αξιιώματά του όλα τα σπουδαία γεγονότα τής ζωής του, κι αφιέρωσε στον έρωτα καμιά πενηνταριά γνωμικά, μια μοναδική φορά ασχολήθηκε με τον γάμο, για να πει πως «καλοί γάμοι υπάρχουν, εξαίσιои όμως όχι» (Γν. 113). Κι ίσως για να παρηγορήσει τη γυναίκα του για την αφάνεια, στην οποία την άφινε να ζει, πρόσθεσε κάπου πως «μια τίμια γυναίκα είναι θησαυρός κρυμμένος, κι όποιος τον βρει θα κάνει καλά να μην παινεύεται γι' αυτό» (Γν. 552). Τούτο όμως το γνωμικό το άφισε αδημοσίευτο, σαν να ήταν για καθαρά οικογενειακή του χρήση, και δημοσίεψε ένα άλλο, που λέει πως «οι περισσότερες τίμιες γυναίκες είναι θησαυροί κρυμμένοι, που βρίσκονται σε ασφάλεια μόνο και μόνο επειδή δεν τους αναζητεί κανείς» (Γν. 368).— Τέλος, κάπου αλλού λέει παρεμπιμπτόντως πως «δεν πρέπει κανείς να μιλεί για τη γυναίκα του» (Γν. 364). Όσο κι αν αυτό δεν δεσμεύει και τους τρίτους — τι θα γινόμασταν αλλιώς; — θα θεωρήσουμε εξαντλημένο το θέμα τής κυρίας Λαροσφουκώ για ν' ασχοληθούμε πια με τ' άλλα περιστατικά τής ζωής τού συγγραφέα μας.

Β. Η ΕΠΟΧΗ ΚΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Τα χρόνια τής πολυτάραχης δράσης (1629-1652).

Δεν θα μπούμε στις λεπτομέρειες μιας περιόδου τής Γαλλικής Ιστορίας, περίπλοκης και για τους Γάλλους τούς ίδιους, και που μιλεί πάντως ελάχιστα στο μνημονικό και τη φαντασία τών περισσότερων μας. Θα σημειώσουμε μόνο πως ο Λαροσφουκώ έζησε σε μιαν εποχή σημαντικότερη για την πατρίδα

του. Στα χρόνια του κρίθηκε οριστικά ο μακρόχρονος κι αδυσώπητος αγώνας μεταξύ τής φεουδαρχικής αριστοκρατίας και του Στέμματος, που επιδίωκε να γίνει κυρίαρχο σε μιαν ενοποιημένη Γαλλία.

Χάρη στην πολιτική ικανότητα και την επιμονή δυό πρωθυπουργών τού Μονάρχη : του Richelieu και του Mazarin—προπάντων βέβαια του πρώτου—που κυβέρνησαν από καμιά εικοσαριά χρόνια ο καθένας τους (1624-1642 και 1642-1661), οι σκληροτράχηλοι αριστοκράτες εξαναγκάστηκαν να παραδεχτούν την ήττα τους. Παράτησαν την αγέρωχή τους νοοτροπία και μεταμορφώθηκαν αρκετά σύντομα σε πειθήνιους, καλοζωϊσμένους, κι ως ένα βαθμό καλλιεργημένους ανλικούς τού πανίσχυρου πια Μονάρχη τής Γαλλίας.

Τα πρώτα χρόνια τού Λαροϋφουκώ, τα νιάτα κι ένα μέρος τής ώριμης ηλικίας του πέρασαν την εποχή τής υπέρτατης προσπάθειας που έκανε η αριστοκρατία—πότε κομματιασμένη σε ανάμαχες φατρίες και πότε ενωμένη σε κοινό αγώνα—για ν' αποφύγει τόν ζουρλομανδύα που της περνούσαν, ολοένα σφιχτότερα, οι δυό διαδοχικοί πρωθυπουργοί τού Γάλλου Βασιλιά.

Στις δυό στάσεις—τις έλεγαν τότε Πολέμους—τής Σφεντόνας (Guerres de la Fronde), ο Λαροϋφουκώ έπαιξε τον ρόλο του, σημαντικό, μα όχι κι εντελώς πρώτης γραμμής. Είχε μεγάλες φιλοδοξίες, του έλειπαν όμως μερικά από τα προσόντα και τα ελαττώματα που κάνουν τούς αληθινούς ηγέτες. Ένας εχθρός του—τον οποίο μάλιστα παρ' ολίγο θα σκότωνε με τα ίδια του τα χέρια, μια μέρα που τον είχε μαγκώσει ανάμεσα σε δυό βαρειά πορτόφυλλα—ο περίφημος καρδινάλιος δέ Ρετς (de Retz) έγραψε για τον Λαροϋφουκώ πως δεν σιάθηκε ποτέ του ικανός ν' αποτελειώσει μια δουλειά, γιατί είχε τη μανία ν' ανακαιώνεται στις υποθέσεις και κατόπι να τις παραιτά με την ίδια πάντα βιασύνη κι έλλειψη συνέχειας¹.

Ο Λαροϋφουκώ είταν παλληκάρι, πρόθυμος να ριψοκινδυνέψει, και να θυσιαστεί ακόμα σε ορισμένες περιστάσεις. Δεν περνούσε όμως για πολύ ειλικρινής, δεν είξερε να επιβάλλεται, ούτε κι είχε δική του θέληση, που να τον κατευθύνει σταθερά προς έναν ορισμένο σκοπό, ενάντια σε όλους και σε όλα. Απεναντίας, γινόταν συχνά το εκούσιο ή άθελο ενεργούμενο άλλων. Και το χειρότερο—για άνθρωπο που ήθελε να παίξει ηγετικό ρόλο μέσα στην κοινωνία του—ο Λαροϋφουκώ δεν φάνηκε ποτέ σχεδόν ικανός να ξεχωρίζει τις υποθέσεις τής καρδιάς του από τις υποθέσεις τής φιλοδοξίας του.

¹ Βλ. παρακάτω, σελ. 13, Πορτραίτο τού Λαροϋφουκώ από τον Καρδινάλιο δέ Ρετς.

Είτε το παραδέχτηκε είτε όχι, είχε ανάγκη ν' αφοσιώνεται σε κάποια γυναίκα — που ποτέ δεν ήταν η γυναίκα του — και που αποτελούσε τόν άξονα των ενεργειών του. Η ατυχία του ήταν πως, από πολύ νωρίς, δέθηκε διαδοχικά με δύο κυρίως γυναίκες, που είχαν κυριολεκτικά τον διάβολο μέσα τους. Αργότερα, ώριμος πια, θα γράψει πως «στις γυναίκες η εξυπνάδα συντείνει στο ν' αυξάνει την τρέλλα μάλλον παρά τη γνώση τους» (Γν. 340). Την αλήθεια αυτήν άργησε φαίνεται να την ανακαλύψει. Κι έτσι, μπλέκοντας με δύο Λούκισσες πανέξυπνες, και συνεπώς θεότρελλες, τη Mme de Chevreuse και τη Mme de Longueville, μπερδεύτηκε σε μεγάλες περιπέτειες.

Όσο κι αν ο ίδιος δείχτηκε στα γραμμένα του αλύπητος για τις γυναίκες γενικά, θα ήταν ωστόσο άδικο να φανούμε κι εμείς πολύ ανστηροί για όλες ανεξαιρέτα εκείνες που επηρέασαν τη ζωή τού Λαροσφουκώ. Άν είναι αλήθεια πως για τον ήρωά μας, όπως και για τόσους άλλους, διά γυναικός ερρύη τα φαύλα, εξίσου όμως βέβαιο είναι πως και διά γυναικός επήγασε τα κρείττονα γι' αυτόν. Το βασικό φταίξιμο για τα δεινοπαθήματά του ήταν μάλλον δικό του, γιατί, με την αναποφάσιστη κι αφίκορη φιλοδοξία του, ήταν περισσότερο φτιαγμένος για να σκλαβώνεται στις γυναίκες, παρά για να επιβάλλεται στους άντρες — φίλους ή αντιπάλους του.

Θα μας κατατοπίσει καλύτερα μια σύντομη ανασκόπηση αυτής τής περιόδου τής ζωής του, χωρίς φυσικά να χαθούμε στον λαβύρινθο των περιπετειών — ερώτων, ραδιουργιών και πολέμων — που γεμίζουν τή ζωή τού Λαροσφουκώ ως τα σαράντα του χρόνια.

Αν ο γάμος του έγινε την αρχή τού 1628 — ήταν, καθώς είπαμε, κάτω των δεκαπέντε ετών — η πραγματική του δράση κι οι τρέλλες του άρχισαν έναν χρόνο αργότερα.

Το 1629, στα δεκάξη του περίπου, έφυγε εθελοντής, με βαθμό αξιωματικού φυσικά, σαν αρχοντόπουλο που ήταν, στην Εκστρατεία τής Ιταλίας — η πολεμική ιστορία τής Γαλλίας έχει κάμποσες Εκστρατείες τής Ιταλίας.

Το 1630, στον γυρισμό του από τον πόλεμο, παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στην Αυλή.

Δεν ήταν ακόμα δεκαεφτά ετών. Σε τέτοια ηλικία, και με τον χαρακτήρα του, ήταν φυσικό να θαμπωθεί από το λαμπρό περιβάλλον τού Παλατιού. Αμέσως, ή σχεδόν, ερωτεύτηκε την πρώτη από τις γυναίκες που έπαιξαν κάποιο ρόλο στη ζωή του, τη Λίδα Μαρία δε Ωτφόρ (Marie de Hautefort). Αυτή τον έμπασε στον στενότερο κύκλο τής Βασίλισσας, της

οποίας ήταν Κυρία τών τιμών. Πρέπει τώρα να θυμηθούμε πως η Άννα η Αυστριακή, κόρη τού Φιλίππου Γ' τής Ισπανίας, βρισκόταν σε πολύ κακές σχέσεις με τον άντρα της, τον Λουδοβίκο ΙΓ' τής Γαλλίας, και μηχανορραφούσε ακούραστα εναντίον του και προπάντων κατά του Ριζέλιε, που ήταν ο πραγματικός κυβερνήτης τής Γαλλίας.

Στην πρώτη του αγάπη, τη Μαρία δὲ Ωτφόρ, ο Λαροσφουκώ δεν τόλμησε να εκμυστηρευτεί τόν έρωτά του. Πέντε όμως χρόνια αργότερα, το 1635, την παραμονή μιας μάχης με τους Ισπανούς, βρήκε το κουράγιο να εμπιστευτεί το μυστικό του στον αδελφό της και του παρέδωσε ένα φλογερό γράμμα, για να τής το δώσει μονάχα αν ο ίδιος σκοτωνόταν. Δεν σκοτώθηκε. — Είταν όμως γραφτό να ξαναβρεθούν, πάνω από είκοσι χρόνια αργότερα, πολύ αλλαγμένοι κι οι δύο τους βέβαια. Η χήρα Δούκισσα του Schomberg, που σύχναζε στο φιλολογικό Σαλότι τής Κυρίας δὲ Σαβλέ, δεν ήταν άλλη από τη χαριτωμένη Μαρία τού Ωτφόρ τών εφηβικών χρόνων τού συγγραφέα.

Η εύνοια μιας δυσσαρεστημένης και παραμερισμένης βασίλισσας δεν ήταν βέβαια προορισμένη να βοηθήσει την αυλική σταδιοδρομία τού νεαρού ευπατοίδη. Για τον ρομαντικό όμως έφηβο, που διψούσε αφοσίωση και καταπληκτικά ανδραγαθήματα, η υπεράσπιση της αδικημένης — κατά τη γνώμη του — Βασίλισσας ήταν ουρανοκατέβατη τύχη. Την πλήρωσε ακριβά, όπως συμβαίνει κάποτε με τις ουρανοκατέβατες τύχες...

Για την πενταετία 1631-1635 — δηλαδή για την περίοδο που πάει από τα δεκαοχτώ ως τα είκοσιτρία του χρόνια — δεν ξέρουμε μεγάλα πράματα. Τ' Απομνημονεύματά του δεν μας λένε σχετικά τίποτα το ουσιαστικό.

Το 1635, ο Λαροσφουκώ πήρε μέρος στις εκστρατείες τής Φλάντρας κατά των Ισπανών (1635-1636), και πολέμησε γενναία. Στην επιστροφή του όμως μίλησε πολύ ελευθερόστομα για τα λάθη τής στρατιωτικής ηγεσίας. Αλλά ο ένας από τους στρατηγούς ήταν κουνιάδος τού Ριζέλιε, κι αυτό έγινε αφορμή να πάρει διαταγή να φύγει από την Αυλή και να γυρίσει στον πύργο τού πατέρα του, στο Αγκουμουά.

Την εποχή εκείνη τής πρώτης του εξορίας — θ' ακολουθήσουν κι άλλες — άρχισε ο σύνδεσμός του με τη Δούκισσα δὲ Σέβρεξ (1600-1679). Ο ίδιος ήταν είκοσιτριών ετών. Εκείνη, δεκατρία χρόνια μεγαλύτερή του. Πολυμήχανη, πολύξερη και πολυτάραχη, και προπάντων αδιάλλακτη εχθρή τού Ριζέλιε. Καθώς ήταν αναπόφευκτο, ο νεαρός Λαροσφουκώ έκανε για χάρη της κάμποσες αξιόλογες, όσο κι επιζήμιες για τον εαυτό του, ανοησίες.

Ο σύνδεσμός τους—που θεωρήθηκε από τους εμπειροτέχνες τής εποχής μάλλον πλατωνικός — δεν τον εμπόδισε φυσικά, όταν, το 1637, μπόρεσε και ξαναγύρισε στην Αυλή, να ξαναμπλέξει στις δολοπλοκίες τής Βασίλισσας, που εξακολουθούσε να μηχανορραφεί με την Ισπανία κατά του αντίστροφου της, του Βασιλιά. Αν πιστέψουμε τον Λαροσφουκώ τον ίδιο, η Βασίλισσα του πρότεινε μια μέρα να την απαγάγει, μαζί με τη Δίδα δὲ Ωτφόρ, και να τις οδηγήσει στις Βρυξέλλες, που είχαν τότε στα χέρια τών Ισπανών. Κι ο διάσημος κουτομπόλης Ταλιμάν δε Ρεώ (Talleyman des Réaux, 1619-1692)¹ προσθέτει και τη λεπτομέρεια πως η Μεγαλειότητα θα έφευγε καβάλλα στα καπούλια τού αλόγου τού Λαροσφουκώ. Δεν ήταν ακόμα εικοσιπεντάρης. — «Είμουν, γράφει ο ίδιος ο Δούκας στα Απομνημονεύματά του (σελ. 28), σε ηλικία που κανείς αγαπά να κάνει πράματα εξαιρετικά και εντυπωσιακά και δεν έβρισκα τίποτα το καταπληκτικότερο από το ν' αρπάξω τη Βασίλισσα ταυτόχρονα από τον Βασιλιά, τον άντρα της, κι από τον Ριδέλιε, που τη ζήλευε, και συνάμα τη Δίδα δὲ Ωτφόρ από τον Βασιλιά, που ήταν ερωτευμένος μαζί της»².

Φυσικά, το σχέδιο της φυγής— που ενδέχεται και να ήταν αληθινό κι όχι απλό χωρατό τής Άννας, γιατί την εποχή εκείνη οι βασίλισσες δεν κινδύνευαν τόσο πολύ αν έκαναν ανοησίες— δεν πραγματοποιήθηκε. Και τότε, ο Λαροσφουκώ, ίσως για ν' αποζημιωθεί γι' αυτή του την απογοήτευση, βρέθηκε (1637) μπλεγμένος ενεργά, αν και άθελά του, καθώς βεβαίωσε κατόπι, στη φυγή τής φίλης του Δούκισσας δὲ Σέβρεξ, που τρομοκρατήθηκε αδικαιολόγητα και δραπέτευσε, από τον τόπο τής εξορίας, όπου βρισκόταν, στην Ισπανία. Η ιστορία αυτή κόστισε στον Λαροσφουκώ οχτώ μέρες φυλάκιση στη Βασιλίη. Ο Ριδέλιε, που είξερε να ζυγίζει τούς ανθρώπους, ποτέ δεν τον θεώρησε επικίνδυνο. Τον αποφυλάκισε λοιπόν ύστερα από μια εβδομάδα και τον απομάκρυνε και πάλι από το Παρίσι (1637).

Το 1639, ύστερα από δύο περίπου χρόνια εξορία, ο Λαροσφουκώ ξαναγύρισε στον στρατό και τόσο διακρίθηκε για την παλληκαριά του που ο Ριδέλιε τού πρότεινε να τον πάρει στην υπηρεσία του, προβιβάζοντάς τον σε τιμητικό αξίωμα. Η Βασίλισσα όμως, για να τον έχει καλύτερα του χεριού της, τον εμπόδισε να δεχτεί, δίνοντάς του μεγάλες υποσχέσεις. Έτσι, ο Λαροσφουκώ έμεινε στην αφάνεια. Ο ίδιος, στ' Απομνημονεύματά του, λέει για την περίοδο αυτήν πως πέρασε μιαν ευχάριστη κι αμέριμνη ζωή στην

1. *Les Historiettes de Tallemant des Réaux*, Éd. Garnier, τόμ. II, σελ. II.

2. Μόνο πλατωνικά μπορούσε φαίνεται ν' αγαπά η Μεγαλειότητά του.

επαρχία, έχοντας για συντροφιά πολλούς άλλους άρχοντες της περιοχής, εξόριστους κι αυτούς στις γαίες τους. Από ένα όμως γράμμα τής 20 Φεβρουαρίου 1642¹, του πατέρα τού συγγραφέα στον πρεσβευτή τής Γαλλίας στην αγγλική Αυλή, μαθαίνουμε πως «από δύο-τρία χρόνια» (1639-1641), ο γυιός του καταγινόταν με επιτυχία στο εμπόριο κρασιών με την Αγγλία, όπου η διεύθυνσή του ήταν «Στου Μίστερ Γκράφ». Με το γράμμα του, ο πατέρας τού Λαροϋφουκώ ζητούσε από τον πρέσβη να βοηθήσει τόν γυιό του για να μπορέσει να κάνει ανταλλαγή γαλλικών κρασιών με αγγλικά άλογα και σκυλιά.

Η λεπτομέρεια αυτή, πολύ ενδιαφέρουσα για τη ζωή τού Λαροϋφουκώ, δείχνει πόσο η δραστηριότητα κι οι οικονομικές στενοχώριες του τον έκαναν ν' αδιαφορεί για τις προλήψεις τής τάξης του. Γιατί, ήταν βέβαια κάτι το απαράδεκτο για τους αριστοκράτες τής εποχής ν' ασχολούνται με κρασεμπόριο.

Αργότερα, όταν, μετά τον θάνατο του Λουδοβίκου ΙΓ' (1643), ήλθε τέλος και της φιλόδοξης 'Αννας η σειρά να κυβερνήσει τη Γαλλία σαν Αντιβασίλισσα,— ο γυιός της ο Λουδοβίκος ΙΔ', γεννημένος το 1638, ήταν μόλις πέντε χρονώ— η Αυστριακή, ξεχνώντας και τις υπηρεσίες τού αφοσιωμένου οπαδού της και τις δικές της υποσχέσεις, αρνήθηκε στον Λαροϋφουκώ ως κι αυτά ακόμα τ' αξιώματα που τον είχε εμποδίσει να δεχτεί από τον Ριϋέλιε. Του έδωσε έτσι το υλικό για να γράψει αργότερα για την αχαριστία τών ανθρώπων μερικά από τα καλύτερα γνωμικά του.

Το μόνο που ο Λαροϋφουκώ μπόρεσε να πετύχει από την 'Αννα ήταν η άδεια για την Κυρία δε Σέβρεξ να επιστρέψει από την Ισπανία, όπου είχε καταφύγει. Μόλις όμως γύρισε στο Παρίσι, η ασυγκράτητη Δούκισσα ξαναβρέθηκε μπλεγμένη σε μια συνωμοσία κατά του καρδινάλιου Μαζαρέν. Τέτοιος που ήταν, ο Λαροϋφουκώ το θεώρησε υποχρέωσή του να πάρει τό μέρος τής Δούκισσας, που τον πλήρωσε άλλωστε αργότερα κι αυτή με όση αχαριστία τού είχε δείξει κι η Βασίλισσα.

Το 1645, αηδιασμένος από την Αυλή, ο Λαροϋφουκώ θέλησε να ξαναγυρίσει στον στρατό. Βρήκε όμως κι εδώ εμπόδια, από τη Βασίλισσα ή τον Μαζαρέν. Τότε, πικραμένος και θέλοντας να εκδηλώσει με πάταγο τη δυσαρέσκειά του, αλλά και να εξασφαλίσει τήν ισχυρή προστασία τού Προΐγκηπα του Κοντέ (Condé), που θα γίνει σε λίγο ο αρχηγός τής πάντα ανυπότακτης αριστοκρατίας, έμπλεξε (1646) στον δεύτερο μεγάλο ερωτικό δεσμό τής ζωής

1. La Rochefoucauld, Œuvres, Coll. Grands Écrivains, τόμ. III, σελ. 243.

του, με την αδελφή τού Κοντέ, την περίφημη Άννα δὲ Βουρβόν, Δούκισσα δὲ Λογκβίλ (1619-1679). Η δυναμική, αδίσταχτη και παθιασμένη αυτή Αμαζόνα άφρισε όνομα στην επίσημη Ιστορία για τη δράση της στους εμφύλιους πολέμους τής Φρόντ, και στην παρασκηνιακή για τα σκάνδαλά της.

Το 1646 επίσης — είταν 33 ετών — ο πατέρας του πέτυχε γι αυτόν την άδεια να εξαγοράσει τό αξίωμα του διοικητή τής επαρχίας τού Πουατού, που τους ανήκε άλλοτε και πού το είχαν πουλήσει. Τον ίδιο χρόνο, συνόδεψε τον Δούκα τού Αγγέν (duc d'Enghien) — έτσι λεγόταν τότε ακόμα ο Πρίγκηπας του Κοντέ (Condé) — στην πολιορκία τού Μαρόδικ (Mardick) στη Φλάντρα, όπου και πληγώθηκε αρκετά σοβαρά, ο ίδιος μιλεί για τρεις πληγές.

Με τον χαρακτήρα που είχε, η Δούκισσα δεν είταν βέβαια καμωμένη για να δώσει στον Λαροσφουκώ την τρυφερή αφοσίωση που θα μπορούσε να τον συγκρατεί και να τον γαληνεύει. Απεναντίας, ο παταγώδης σύνδεσμός του με την άστατη αρχόντισσα, που απέκτησε κι ένα παιδί μαζί του, τέλειωσε πολύ άσκημα για τον ήρωά μας.

Η Αμαζόνα τον απάτησε και τον παράτησε (1650) για κάποιον άλλο, τον ωραίο Δούκα τού Νεμούρ (Nemours), κι όταν αυτός τήν εγκατέλειψε, αρκετά σύντομα, γύρισε στον άντρα της και κατέληξε — σε ηλικία τριάντα-πέντε ετών — να πάει να ζήσει (1654), σε μοναστήρι Καρμελιτισσών, όπου και πέρασε, χωρίς όμως να γίνει καλόγρια, τα τελευταία είκοσι-πέντε χρόνια τής ζωής της.

Για να ικανοποιήσει πιθανότατα την πληγωμένη φιλαυτία του — αυτή τη φιλαυτία, στην οποία ο ίδιος καταλογίζει τόσες ανθρώπινες μικρότητες — ο Λαροσφουκώ θα ισχυριστεί στ' Απομνημονεύματά του πως ποτέ δεν είχε υπάρξει μεταξύ του και της Κυρίας δὲ Λογκβίλ ζήτημα αγάπης αληθινής και πως μόνο πολιτική σκοπιμότητα και κάποια φιλοδοξία τον είχαν κάνει να μπλέξει μαζί της.

Το σχετικό απόσπασμα των Απομνημονευμάτων του (σελ. 94-96), όπου ιστορεί πώς, πολύ πρακτικά, είχε διαπραγματευθεί με τον προηγούμενο ευνοούμενό της την εκχώρηση της θέσης του, είναι μάλλον θλιβερό. Για κάποιο ελαφρυντικό τού Λαροσφουκώ ας θυμηθούμε τον αφορισμό τού ίδιου, που λέει πως «δεν υπάρχουν άνθρωποι που να μη ντρέπονται πως αγαπήθηκαν, όταν πάψουν πια ν' αγαπιούνται» (Γν. 71).

Δεν θα παρακολουθήσουμε τον ήρωά μας στις ατέλειωτες περιπέτειές του σε όλη τη διάρκεια των εξωτερικών και των εμφύλιων πολέμων εκείνης

τής περιόδου. Θα σημειώσουμε μόνο πως πήρε μέρος σε όλες σχεδόν τις εξωτερικές εκστρατείες που έκανε η Γαλλία από το 1645 ως το 1648, και συχνά διακρίθηκε στις μάχες, ριψοκινδυνεύοντας τη ζωή του. Και πληγωθηκε επανειλημμένα.

Αμέσως κατόπι βρέθηκε μπλεγμένος στους εμφύλιους πολέμους, τις δύο Φρόντ, καθώς τις έλεγαν, (1648-1649 και 1649-1653), κι η δράση του δεν ήταν τότε ούτε μονάχα στρατιωτική, ούτε κι εξαιρετικά αξιέπαινη. Και τέλειωσε πολύ δυσάρεστα για τον Λαροδφουκώ, που σε μια μάχη στα πρόθυρα του Παρισιού—στην *Porte Saint-Antoine*—πληγώθηκε την 2 Ιουλίου 1652, από μια σφαίρα στο πρόσωπο κι έχασε το φως του για πολύν καιρό.

Όλες αυτές οι περιπέτειες λίγο ενδιαφέρουν καθ'αυτές τον Έλληνα αναγνώστη. Το αποτέλεσμά τους όμως έχει μεγάλη σημασία. Χάρη σ' αυτές, ο Λαροδφουκώ γνώρισε από την καλή όλες τις φαυλότητες που μπορούν να κάνουν οι άνθρωποι, προπάντων στις εποχές κοινωνικού ή πολιτικού ξεχαρβαλώματος, όταν έρχονται ωμότατα σε σύγκρουση τα προσωπικά συμφέροντα και τα πάθη τών ανθρώπων. Γνώρισε κατάβαθα τις προδοσίες, τα μίσση, τους ξετραχειλισμούς, τις συκοφαντίες, όλες τις ποταπότητες,—γνώρισε την υποκρισία και την αγνωμοσύνη. Φυσικά, είχε βρεθεί τόσο μπλεγμένος με όλα αυτά τα θλιβερά γεγονότα της εποχής του, που ήταν αδύνατο να μείνει απείραχτος από τις τοξίνες τών παθών, που μεταδίνονται κι αυτά σαν κολλητικές αρρώστειες. Έπαιξε λοιπόν κι εκείνος τον αξιοκατάκριτο ρόλο του μέσα σ' εκείνη την ιλαροτραγωδία, που κατέληξε στον οριστικό δαμασμό τής αριστοκρατίας.

4.- Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΓΙΝΕΤΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

Η δεύτερη περίοδος της ζωής τού Λαροδφουκώ (1653-1680).

Φτάνουμε στο 1653. Από τρία ήδη χρόνια που ο ανυπρόκοπος πατέρας του πέθανε (1650), ο Φραγκίσκος ΣΤ' είναι τώρα πια δούκας—ο δεύτερος Δούκας τού Λαροδφουκώ. Μόλις σαράντα-ενός ετών, στην πραγματικότητα όμως πολύ πιο γερασμένος, ο Λαροδφουκώ κατάλαβε πως το κεφάλαιο της δράσης του ήταν οριστικά κλεισμένο πια—και κλεισμένο μάλλον άδοξα¹.

1. Πολύ αργότερα, μοιάζει να τον έπιασε η νοσταλγία τής στρατιωτικής ζωής και να πήγε για ένα φεγγάρι εθελοντής στην πολιορκία τής Λίλλης το 1667. Αυτό τουλάχιστον βγαίνει από ένα γράμμα του της 20 Αυγούστου, που δεν δίνει όμως περισσότερες πληροφορίες.

Αποτελεί κοινοτοπία χιλιοειπωμένη το ότι η Μοίρα γλεντάει με τους ανθρώπους, δίνοντας στη ζωή τους τις απιθανότερες εξελίξεις. Η περίπτωση τού Λαροσφουκώ είναι από τις πιο καταπληκτικές.

Κανονικά, φτάνοντας στο σημείο τής βιογραφίας του όπου βρισκόμαστε τώρα, τι θα έπρεπε να εικάσει κανείς για τη συνέχειά της; Τι άλλο παρά πως ο Δούκας είχε πια εξαντλήσει τις δυνατοτήτες του; Είχε περάσει μια μια ζωή ολόκληρη γεμάτη τρολλές περιπέτειες: Έρωτες, πολέμους, συνωμοσίες, ραδιουργίες, επαναστάσεις, όλα τα είχε δοκιμάσει, κι όλα είχαν καταλήξει γι' αυτόν στον ίδιο θλιβερό επίλογο: την πικρή άπαγοήτευση. Τι το καλό μπορούσε τάχα να περιμένει πια; Με το κορμί του σακατεμένο, την ψυχή του φαρμακωμένη, χωρίς πλάνες και δίχως ελπίδες, τι άλλο τού απέμνε τάχα εκτός από την πένθιμη συναίσθηση πως είχαν πάει οριστικά χαμένα τα εξαιρετικά χαρίσματα που είχε από τη φύση και τη γενιά του; Τίποτα, βέβαια.

Και νά, που, τη στιγμή ακριβώς που κι ο ίδιος άρχιζε να υποτάσσεται σ' αυτό που έμοιαζε να είναι το γραφτό του, και να το παίρνει απόφαση πως θα περνούσε τα υπόλοιπα του χρόνια στην άνετη καλοπέραση της ασημότητας — τότε, τότε μονάχα η πολυμήχανη Μοίρα τού αποκάλυψε τους σκοπούς της.

Όχι, η ζωή του δεν είχε πάει χαμένη, ούτε και το λαμπρό του όνομα είταν καταδικασμένο να το καταπιεί, σαν τόσα άλλα, η λημοσύνη. Όχι, ο Λαροσφουκώ δεν επρόκειτο ν' απομείνει ο γεμάτος αδικαιολόγητη αλαζονεία αριστοκράτης, που είχε περάσει τα νιάτα του αλωνίζοντας τη Γαλλία με τις ερωτοδουλειές και τις ραδιουργίες του, και τα γερατειά του κουκουλωμένος και βογγώντας πάνω στην πολυθρόνα τής αρρώστειας. Όλα αυτά, που του είχαν φάει τα πιότερα χρόνια τής ζωής του, δεν είταν η ζωή τού Λαροσφουκώ. Δεν είταν τίποτα άλλο παρά η μεγάλη προετοιμασία για να επιτελέσει τον προορισμό του.

Τριάντα περίπου χρόνια η Μοίρα έβαλε τον ασπούδαχτο σε γράμματα αριστοκράτη να μαθητέψει σκληρά στο μόνο αληθινό σχολείο—το Σχολείο τής Ζωής. «Είναι καλύτερο να σπουδάξει κανένας τούς ανθρώπους παρά τα βιβλία» θα πει ο ίδιος αργότερα (Γν. 550). Κι αφού τόν άφισε να κυλιστεί στον σκληρότατο στίβο τής δράσης, παλεύοντας με τους ανθρώπους και με τις περιστάσεις, ως που να γνωρίσει κατάβαθα τα μυστικά και τις προόδους τους, η Μοίρα τον άφισε πια να πραγματοποιήσει το γραφτό του.

Έτσι, στη συνέχεια της ακύμαντης πια ζωής του, ο ελάχιστα γραμμα-

τισμένος ευπατριδης, που γέμιζε λάθη ορθογραφικά τα γραμμένα του—η γαλλική ορθογραφία ήταν άλλωστε ακαθόριστη ακόμα—ο Λαροσφουκώ άρχισε, παίζοντας, καθώς θα δούμε, να περιγράφει απλά, ζωντανά και λιγόλογα, όπως μιλούσε, τον Άνθρωπο, τέτοιο που τον είχε γνωρίσει, ζώντας και παλεύοντας μαζί του.

Αυτή την απίστευτη συνέχεια θα παρακολουθήσουμε παρακάτω.

Θ' αρχίσει τώρα η δεύτερη περίοδος της ζωής του, που θα βαστάξει ως τον θάνατό του, το 1680. Μέσα σ' αυτά τα είκοσι-έξι περίπου χρόνια, ο ερωτόληπτος συνωμότης, ο ανάπηρος απόμαχος του δεκατισμένου στρατού της επαναστατημένης αριστοκρατίας, ο σχεδόν αγράμματος ευπατριδης, θα εξελιχτεί σ' έναν από τους κλασσικούς συγγραφείς της Γαλλίας.

Σε μια γυναίκα οφείλεται κυρίως αυτό το κατόρθωμα. Βοήθησε, φυσικά, κι η φιλοδοξία του, που αλλάζοντας απροσδόκητα κατεύθυνση, βρήκε τον σωστό δρόμο της. Αλλά το ταλέντο του θα είχε μείνει πιθανότατα ανεκμετάλλευτο χωρίς την κυρία δὲ Σαβλέ.

Η εξυπνάδα κι η παρατηρητικότητά του, που δεν του είχαν χρησιμέψει πολύ για ν' αναδειχτεί στην πολιτική, τον βοήθησαν τουλάχιστον για να καταλάβει, από τους πρώτους, πως η φεουδαρχική αριστοκρατία ήταν πια νικημένη. Το καλύτερο που του απέμενε λοιπόν να κάνει ήταν να εξασφαλίσει πρώτα την αμνηστία και κατόπι τη φιλία της Αυλής και του Μαζαρέν, που κυβερνούσε πάντα τη Γαλλία επειδή ο Λουδοβίκος ΙΔ' ήταν ακόμα ανήλικος.

Με τη βοήθεια του Γουρβίλ (Gourville)—ενός παλιού υπηρέτη-οικονόμου του, που εξελίχτηκε σε πλούσιο κι ισχυρό συνεργάτη τού Μαζαρέν, χωρίς να πάψει ωστόσο να είναι αφοσιωμένος στην οικογένεια του παλιού του αφέντη (φαίνεται πως είχε κάνει μυστικό γάμο με μίαν από τις θυγατέρες του), ο Λαροσφουκώ συνθηκολόγησε οριστικά με τη Μοναρχία κι ασχολήθηκε να τακτοποιήσει κάπως τα οικονομικά του και να κοιτάξει την υγεία του.

Πλούσιος σε πείρα ζωής, αλλά φτωχός σε υγεία και περιουσία, ο Λαροσφουκώ έζησε τότε πέντε περίπου χρόνια σε μια φρόνιμη αφάνεια, στην επαρχία του. Ο περίφημος πύργος του στο Βερτέγι (Verteuil) είχε καταδαφιστεί εν μέρει από τα βασιλικά στρατεύματα—αντίποινα για τη συμμετοχή του στη Φρόντ. Έμενε λοιπόν αναγκαστικά σ' ένα μικρότερο χτήμα του, της Τέρον. Εκεί, περνούσε τον καιρό του γράφοντας σιγά-σιγά τ' Απομνημονεύματά του, που όταν αργότερα—στα 1662—δημοσιευτούν στις Βρυξέλλες, θα προκαλέσουν τέτοιο σκάνδαλο που ο Λαροσφουκώ θα κρίνει σκό-

παιμο να τ' αποκηρύξει και να καταγγείλει μάλιστα στη δικαιοσύνη τον άγνωστο λιβελλογράφο, που είχε τολμήσει να χρησιμοποιήσει έτσι τ' όνομά του. Δεν είχε ολότελα άδικο. Η έκδοση είχε γίνει δίχως την άδειά του και περιλάμβανε κομμάτια που δεν ήταν δικά του. Το μόνο αμφίβολο ήταν αν τα περισσότερα σκάνδαλα τα προκαλούσαν οι ξένες παρεμβολές ή τα αυθεντικά Απομνημονεύματά του.

Όταν οι υποθέσεις του τακτοποιήθηκαν κάπως, ο Λαροσφουκώ ξαναγύρισε (1658) μόνιμα στο Παρίσι. Η Αυλή τον δέχτηκε τώρα με τις τιμές που ταίριαζαν στο μεγάλο του όνομα και την ειλικρίνεια της υποταγής του. Τα σαλόνια τών μεγάλων κυριών τής εποχής πανηγύρισαν για την επιτροφή τού πολυακουσμένου ήρωα τόσων περιπετειών—του πολύκροτου φίλου τής ωραιότερης γυναίκας τού καιρού της, της Κυρίας δέ Λογκβίλ.

Μέσα σ' αυτά ακριβώς τα κοσμικά σαλόνια, όπου, γύρω στις φιλόμουσες—τις κάποιτε αφόρητα φιλόμουσες—αριστοκράτισσες, μαζεύονταν όλα τα λαμπρά πνεύματα, οι λόγιοι κι οι συγγραφείς τής εποχής, ο Λαροσφουκώ άρχισε σιγά-σιγά να βρίσκει ενδιαφέρον στα πνευματικά και λογοτεχνικά παιχνίδια που διασκεδάζαν τότε τον «καλό κόσμο» τού Παρισιού.

Η εποχή ήταν κάθε άλλο παρά τυχαία για τα γαλλικά γράμματα. Είταν ο περίλαμπρος Δέκατος Έβδομος, ο χρυσός αιώνας τής γαλλικής λογοτεχνίας. Στα σαλόνια, όπου ο Λαροσφουκώ άρχισε να συχνάζει, είχαν ήδη περάσει ή πήγαιναν ακόμα άνθρωποι σαν τους Βουατύρ (Voiture, 1598-1648), Βαλζάκ (1594-1654), τον μεγάλο Πασκάλ (1623-1662), τον Κορνήλιο (Corneille, 1606-1684). Σε λίγο, επρόκειτο να κάνουν την εμφάνισή τους κι οι υπόλοιποι μεγάλοι: ο Μολιέρος (1622-1673), ο Βουαλώ (1636-1711), ο Λαφονταίν (1621-1695), ο Ρακίνας (Racine, 1639-1699).

Κοντά σ' αυτούς, μαζεύονταν κι άλλοι, λόγιοι ή σοφοί, που δεν άφισαν τόσο μεγάλο όνομα, πολλοί τους όμως δεν ήταν διόλου ασήμαντοι. Συναντούσε τέλος κανείς και πολλούς αριστοκράτες, θαυμαστές τών συγγραφέων ή πάντως των ωραίων κυριών, και που είχαν, όπως άλλωστε κι ο Λαροσφουκώ ο ίδιος, για ιδανικό τους να είναι «καθώς-πρέπει»—*honnêtes gens*—σύμφωνα με τις αντιλήψεις τής εποχής τους¹.

Οι κάπως ανακατωμένες αυτές συντροφίες—που τόσο διασκεδαστικά τις ζωγράφησε λίγο αργότερα ο Μολιέρος σε μερικές κωμωδίες του—συζη-

1. Βλ. σελ. 187, σημ. 6.

τούσαν για χίλια-δύο ζητήματα, άλλα πολύ, κι άλλα λιγότερο σοβαρά, και περνούσαν τον καιρό τους με διάφορα παιχνίδια. Τα χαρτιά δεν είχαν ακόμα γίνει τής μόδας στα σαλόνια, κι ο «κόσμος» διασκέδαζε κάποτε και με λογοτεχνικά παιχνίδια. Μερικά φημισμένα σαλόνια είχαν καταλήξει να έχουν τις ειδικότητές τους. Σ' άλλα καλλιεργούσαν την ποίηση: σονέττα, ακροστιχίδες, επιγράμματα· σ' άλλα τον πεζό λόγο: πορτραίτα, ή γνωμικά. Η γραφομανία κι η επιστολομανία είχαν πάρει διαστάσεις επικίνδυνες. Όταν δεν μπορούσαν να συναντηθούν, κάποτε όμως ακόμα κι όταν βλέπονταν κάθε μέρα, πολλές από τις ωραίες ή μή, αλλά πάντως άνεργες κυρίες, έγραφαν γράμματα η μια στην άλλη. Η Κυρία δὲ Σαβλέ (de Sablé) — θα την ξαναβρούμε σε λίγο — έγραφε κάθε πρωί ένα γράμμα σε μια γειτόνισσά της, με την οποία έκανε παρέα ολόκληρη την υπόλοιπη μέρα.

Αυτή η γραφομανία θα δηλητηρίασε βέβαια τότε τη ζωή πολλών ανθρώπων, πρέπει όμως να ομολογηθεί πως βοήθησε πολύ και στο να καλλιεργηθεί η γαλλική γλώσσα, που βρισκόταν από άποψη γραμματικής κι ορθογραφίας, περίπου εκεί όπου βρίσκεται σήμερα η δημοτική μας. Σχεδόν αποκλειστικά μιλημένη τούς προηγούμενους αιώνες, είχε πια καθιερωθεί οριστικά στον γραπτό λόγο — λατινόγλωσσο ως τότε — είχε όμως ανάγκη από κάποιο καθάρισμα, συμμόρφωση και καλλιέργεια. Η ακατάσχετη γραφομανία και τα λογοτεχνικά παιχνίδια τών σαλονιών τού 17^{ου} αι. έγιναν βέβαια αιτία να γραφούν αναρίθμητες σάχλες, που ξεχάστηκαν αμέσως· αλλά χάρισαν συνάμα στη γαλλική λογοτεχνία και μερικά αριστουργήματα. Τα Γράμματα της Κυρίας δὲ Σεβινιέ (Mme de Sévigné, 1626-1696) είναι ένα απ' αυτά. Τα Αξιώματα τού Λαροδφουκώ είναι ένα άλλο.

Όλος ο κόσμος το ξέρει πως τα δεύτερα δεν θα είχαν γραφεί αν δεν υπήρχε η Μαρκησία δὲ Σαβλέ. Αξίζει λοιπόν να πούμε εδώ μερικά για τη γυναίκα αυτή, που με την αφοσίωση και την επιμονή της δημιούργησε για τον Λαροδφουκώ τις περιστάσεις, που του είταν απαραίτητες για να γράψει το έργο του, χρησιμοποιώντας για μεγάλο μέρος υλικό που τού είχαν προμηθέψει οι προηγούμενες φιλενάδες του.

Η Μαρκησία δὲ Σαβλέ και το Σαλόني της.

Η κυρία δὲ Σαβλέ (1599 - 1678), δεκαπέντε περίπου χρόνια μεγαλύτερη του Λαροδφουκώ, ήταν μια από τις γραφικότερες φυσιογνωμίες τής εποχής της. Σαν πολλές άλλες ωραίες αρχόντισσες του καιρού της, είχε

ξεμνήσει ομαλά, δηλαδή κάνοντας όλες τις τρέλλες που μπορούσε, με όλους τους άντρες που της είχαν αρέσει. Ένας απ' αυτούς είναι φαίνεται κι ο πατέρας τού συγγραφέα μας. Ο στρατάρχης Μονμορανσύ (Montmorency, 1595-1632), που αποκεφαλίστηκε από τον Ριζέλιε, ήταν ο περιφημότερος, κι ο δ'Αρζαντιέρο (d'Argentières) ο τελευταίος από τους εραστές της.

Απ' αυτόν η Μαρκησία είχε αποκτήσει ένα κοριτσάκι, του οποίου κράτησε μυστική την ύπαρξη για πολλά χρόνια, και δεν το φανέρωσε παρά πολύ αργότερα. Αυτά όλα είναι επίσης σχεδόν ομαλά. Απορόπτη θα φανεί ίσως σε μερικούς η δικαιολογία που έδωσε η ίδια για τη μυστικότητα που είχε δείξει: 'Όταν το παιδί γεννήθηκε, εξήγησε κάποτε, ο άντρας της — φυσικά, υπήρχε κι ο άντρας της — ο άντρας της ζούσε ακόμα. Και δεν ήθελε να περάσει από κανενός το μυαλό η υποψία πως μπορούσε να πλαγιάζει μαζί του...

Τέτοια ήταν η Κυρία δὲ Σαβλέ στα νιάτα της. Αυτά όμως είναι περασμένα-ξεχασμένα την εποχή που ο Λαροσφουκώ άρχισε να συχνάζει στο σαλόνι της. Η Μαρκησία ήταν τότε μια υπερπενηνιαπεντάρα θεοφοβούμενη, που είχε πάει κι εγκατασταθεί πολύ κοντά στο περίφημο Μοναστήρι τού Πορ-Ρουαγιάλ (Port-Royal). Και δεν ήταν μονάχα θρησκόληπτη, ήταν συνάμα κι υποχοντριακή. Ο φόβος της μην κολλήσει καμιάν αρρώστεια είχε καταστήσει αρρώστεια πολύ σοβαρή, που έκανε μαρτυρική και τη δική της και των τριγυρινών της τη ζωή. Γράφοντάς της κάποτε πως είχε παρευρεθεί στον θάνατο ενός κοινού γνωστού τους, ο πολὺς Βουατύρ (Voiture) έκρινε πρόνιμο να προσθέσει: «Αλλά μη φοβηθείτε. Γιατί εγώ που σας γράφω, δεν σας γράφω ο ίδιος. Έστειλα το γράμμα μου αυτό να το αντιγράψει κάποιος που βρίσκεται είκοσι λεύγες μακριά από μένα, και που δεν τον είδα ποτέ μου». Ευτυχώς για τον Βουατύρ, η Κυρία δὲ Σαβλέ δεν υποπτευόταν την ύπαρξη των μικροβίων.

Δεν ήταν όμως μονάχα μια θεοφοβούμενη υποχοντριακή η Κυρία δὲ Σαβλέ. Είταν συνάμα — πράμα διόλου παράδοξο — γυναίκα με κρίση κι ιδέες ξάστερες, τόσο που πολλοί από τους σοφούς τής εποχής τής ζητούσαν ή γνώμη και τις συμβουλές της. Αν προστεθεί σ' αυτά πως κατείχε κάτι σοφώτατες μαγειρικές συνταγές, και πως η κουζίνα της ήταν από τις καλύτερες του Παρισιού, σχηματίζει κανείς, ακαθόριστη βέβαια, αλλά οπωσδήποτε κάποια ιδέα για την περίφημη αυτή αριστοκράτισσα, για την οποία ένας ιστογράφος μπόρεσε να γράψει πως ήταν το πρότυπο της σεβάσμιας αρχοντοχόρας, ενώ κάποιος άλλος έγραψε πως η Κυρία δὲ Σαβλέ ήταν — εδώ ο μεταφρα-

στής καταθέτει τα όπλα — μια *insigne catin* στα νιάτα της και μια *grosse doudou* στα γερατειά της¹.

Πώς γράφθηκαν τα «Αξιώματα».

Οπωσδήποτε, η γυναίκα αυτή και τα λογοτεχνικά παιχνίδια τού σαλονιού της, που είχε την ειδικότητα των γνωμικών² — έγραψε κι η ίδια γνωμικά αρκετά αξιόλογα που δημοσιεύτηκαν το 1678, μετά τον θάνατό της — έδωσαν στον Λαροϋφονκώ την πρώτη παρόρμηση ν' αρχίσει να γράφει κι αυτός τα δικά του. Η ακούραστη επιμονή κι οι επαινετικές ενθαρρύνσεις της, καθώς και των λογίων τού κύκλου της, τον έκαναν να υπερνικήσει τη φυσική του νωχέλεια — αυτή την τεμπελιά, στην οποία θ' αφιερώσει μερικά από τα καλύτερα γνωμικά του — και να συνεχίσει. Έτσι, στη γυναίκα αυτή χρωστούμε το ότι ο υπερόπτης, αλλά και τόσο ντροπαλός και βαρυνετισμένος αριστοκράτης βρήκε την όρεξη και τη δύναμη να πάρει στα σοβαρά την εργασία του. Έτσι, δούλεψε υπομονετικά το κάθε του γνωμικό, μη διστάζοντας άλλωστε διόλου να προσφεύγει και στις κρίσεις ενός κύκλου φίλων, των οποίων άκουε τις συμβουλές, ώσπου διατύπωσε τις γνώμες του για τον άνθρωπο και την κοινωνία, σε γλώσσα που έμεινε υπόδειγμα σαφήνειας και λιτότητας.

Τέσσερα-πέντε χρόνια εργάστηκε ο Λαροϋφονκώ, διορθώνοντας και ξαναγράφοντας τα γνωμικά του κι υποβάλλοντάς τα αδιάκοπα στην κριτική τής κυρίας δ'ε Σαβλέ, τού Ιακώβου Εσπρί (Jacques Esprit, 1611-1678) — που κι αυτός έγραψε γνωμικά, δημοσιευμένα κι αυτά το 1678 — και μερικών άλλων.

Καθώς είταν φυσικό, ο κύκλος τών ανθρώπων που είξεραν την ύπαρξη των γνωμικών του γινόταν ολοένα μεγαλύτερος, και τα χειρόγραφα του, ή τα αντίγραφα τών χειρογράφων κυκλοφορούσαν ολοένα περισσότερο. Το ενδιαφέρον τών ανθρώπων τής τάξης του αύξαινε καθώς μάθαιναν πως, μέσα στα γνωμικά του, ο Δούκας έλεγε, σκεπασμένα με φιλοσοφικές γενικεύσεις μα κι αλύπητα, τις γνώμες του για πρόσωπα και γεγονότα πρόσφατα.

Έξαφνα, το 1664, κυκλοφόρησε στη Χάγη μια πρώτη έκδοση των Αξιο-

1. Tallemant des Réaux, *Historiettes*, έκδ. Garnier, τόμ. III, σελ. 75-86. — J. Bourdeau, *La Rochefoucauld*, έκδ. Hachette, 1895, σελ. 91.

2. Ο Λαροϋφονκώ στην αρχή πήγαινε και στο σαλόνι τής Λίδας δ'ε Μονπανσιέ (*Mlle de Montpensier*), που ειδικευόταν στα πορτραίτα. Εκεί έγραψε την Αυτοπροσωπογραφία του (βλ. παρακάτω, σελ. 3).